

Bəşəriyyətin narahat gündəmi

(əvvəli qəzetin ötən saylarında)

“Yaşıl” keçid yeni şəraitdə

Rusiya ilə Qərb ölkələri arasında kəskin münaqişənin başlanmasından sonra yaranmış yeni geosiyasi və iqtisadi reallıqlarda dünya iqtisadiyyatının “yaşıl” transformasiyası ciddi problemlərlə üzləşir. Avropa İttifaqı ölkələri kömürlə işləyən elektrik stansiyalarını yenidən işə salır və təbii qazdan daha çirkli yanacağa keçir; Hindistan və Çin Rusiya neftini böyük endirilmə alır və eyni zamanda, bərpaolunan enerji mənbələrini inkişaf etdirməklə yanaşı, kömürdən də istifadəni genişləndirir; “yaşıl” texnologiyalar baxımından dəyər zəncirləri qırılır. Nəticədə, qısa müddətdə dünyanın ən böyük istixana qazları emissiyalarından bəziləri məhz daim sürətlənən templə irəliləmək lazım gəldikdə müxtəlif dərəcədə qlobal iqlim gündəmindən “kənar” olurlar. İqlim skeptikləri və iqtisadiyyatın ənənəvi, ilk növbədə, kömür sektorlarının nümayəndələri qalib gələrkən yenidən tələbat tapırırlar.

Lakin bütün bu tendensiyalar o demək deyil ki, “yaşıl” keçid hələ tam başlamamışdan artıq başa çatıb. O artıq dünyanın aparıcı iqtisadiyyatlarının siyasi gündəminə möhkəm şəkildə daxil olub; irimiqyashlı dövlət və özəl investisiyalar səfərbər edilib; yeni iş yerləri və bütövlükdə, yeni sənayelər, institusional strukturlar, ideoloji platformalar və beynəlxalq qarşılıqlı fəaliyyət üçün formatlar yaradılıb. Bütün bunlar dövlətlərin mövcudluğunun bütün sahələrinə o qədər dərindən inteqrasiya olunub ki, heç bir qüvvənin siyasi vəziyyətinin təsiri altında onu ləğv etmək mümkün deyil. Müvafiq olaraq, orta müddətli perspektivdə geosiyasətin dövrümüzün “yaşıl” tendensiyaları ilə necə sintez oluna biləcəyinə əsaslanan yeni tarazlığın yaranmasını gözləmək qalır. Bunun isə necə inkişaf edəcəyi iqtisadi böhran və siyasi ziddiyyətlərdən çıxış perspektivlərindən asılıdır.

Dünya üçün optimist ssenari ötən əsrin 70-ci illərindəki enerji böhranından xilasın, bir növ, təkrarı olan “yaşıl sıfırlama”dır. Həmin dövrdə dünya iqtisadiyyatı bir çox cəhətdən indikilərə bənzəyən çağırışlarla üzləşdi: qabaqcıl Qərb ölkələrində kritik ziddiyyətlər yığılmışdı, əvvəlki

iqtisadi inkişaf modeli dövlətin və Keynscçi iqtisadiyyatın (bu iqtisadi nəzəriyyəyə görə, böhran dövründə, bazar mexanizmləri uğursuz olduqda, hökumət müdaxilə etməli və tələbi stimullaşdırmalıdır—İ.R.) fəal roluna əsaslanaraq, tədricən dalana

istehsalın maya dəyərini və miqyasını ilk azaldacaq və bunun üçün kritik materiallara sahib olacaq yeni liderlər formalaşacaq. “Yaşıl” transformasiya enerji, resurslar və texnologiya ilə yanaşı, bir sıra sahələrdə – təhlükəsizlik, ticarət, elm və s. sahələrdə də yeni qarşılıqlı asılılıqların yaranmasına və mövcud olanların mümkün qədər zəifləməsinə səbəb olacaq.

kritik materiallara sahib olan dövlətlərə geosiyasi üstünlüklər veriləcək. Məsələn, nadir yeraltı və bərpaolunan enerji istehsal edən zavodların və batareyaların istehsalı üçün digər zəruri metallarla zəngin ölkələr daha çox diqqət çəkəcək.

Eyni zamanda, növbəti enerji istehsalı sənayelərinin yeni liderləri üzə çıxacaq və onlar texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş,

və texnoloji qarşılıqlı hazırlığın qaçılmaz olduğu şəraitdə, ya “iqlim klubları” şəklində birləşən qruplar yaranacaq, ya da öz alternativ gündəmlərini açıq-aydın formalaşdıran Çin və ya Hindistan nümunəsində ayrı-ayrı güclü aktorlar kimi lider ölkələr önə çıxacaq. Belə bir gündəm inkişaf etməkdə olan ölkələrin hazırda möhkəmlənmiş mövqeyinə əsaslanma bilər.

Gələcək qlobal iqlim siyasətinin mənzərəsi hələ də tam müəyyən edilməmişdir. Belə ki, UNFCCC Tərəflərinin Konfransı və digər beynəlxalq qarşılıqlı fəaliyyət formatları çərçivəsində ənənəvi olaraq oxşar mövqeləri müdafiə edən danışıqlar qrupları şəklində gələcək ittifaqların az-çox güclü başlanğıcları artıq mövcuddur. Onların bəziləri, məsələn, “Yeddilər qrupu”, artıq vahid mövqelər formalaşdırmışlar. Digərləri isə (məsələn, neft və qaz hasil edən dövlətlər, BRİKS ölkələri və s.) oxşar çəki və təsir gücünə malik mərkəzlər yaratmaq üçün çox dağınıq ola bilərlər. Əgər belə alternativ qrupları yalnız iqlim və əlaqəli iqtisadi proseslər birləşdirsə, ancaq siyasi ziddiyyətlər, formalaşmaqda olan dünya nizamına fərqli baxışlar, mədəni dəyərlərin yaxınlığının olmaması, hegemonluq uğrunda mübarizə, resurs münaqişələri, ərazi mübahisələri və ənənəvi olaraq mövcud olan bir çox digər məsələlər səbəbindən ayrılırlarsa, o zaman qlobal iqlim siyasətində gələcək onilliklərdə davam edən yüksək dərəcədə parçalanma ehtimalı artır.

Bütövlükdə, yeni qlobal dünya nizamı, necə olursa-olsun, “yaşıl” keçid onun tərkib hissəsi kimi qalacaq. İqlim problemlərinin birgə həlli üçün qlobal səylərin gücləndirilməsi beynəlxalq siyasi və iqtisadi münasibətlər sisteminin transformasiyasına səbəb olacaq.

Bununla belə, bəşəriyyətin qlobal iqlim arenasında yaranan qırılma xətlərini birləşdirə və aradan qaldıra, eləcə də iqlim dəyişikliyi ilə mübarizə səylərini digər eyni dərəcədə vacib və aktual bəşəri problemlərlə ahəngdar şəkildə əlaqələndirə biləcəyi hələ də qeyri-müəyyən olaraq qalır. Bir çox dövlət başçıları, siyasi, iqtisadçı ekspertlər və ekoloq alimlər ümid edirlər ki, bu ilin noyabrında Bakıda reallaşacaq COP29 sadaladığımız bir çox məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün çox vacib platformalardan birinə çevriləcək.

Ekoloji fəlakətdən “yaşıl” transformasiyaya körpü

COP29-a yol haradan başlayır?

dirənmiş, ancaq geosiyasi ziddiyyətlərin kəskinləşməsi nəticəsində yaranan və uzunmüddətli staqflyasiyaya səbəb olan enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin artması nəticəsində o, məhv edilmişdir.

Qərb iqtisadiyyatları həmin böhrandan təkə iqtisadi inkişaf modelini dəyişdirməklə deyil (post-sənaye cəmiyyətinə keçid, iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsi və neoliberal iqtisadi siyasətlər var idi), həm də enerji sistemini kökündən yenidən qurmaqla çıxdı: təbii qaz dominant rol oynamağa başladı, Avropayı Rusiya ilə birləşdirən (və demək olar ki, 50 il fasiləsiz işləyən) boru kəmərləri şəbəkəsi meydana çıxdı, nüvə enerjisi sürətlə inkişaf etməyə başladı və enerjiyə qənaət edən texnologiyalar geniş yayıldı. Hazırda enerji sisteminin yüksək enerji qiymətlərinə oxşar tənzimlənməsi yalnız “yaşıl” relslərə keçidin sürətləndirilməsi ilə mümkündür.

Pessimist ssenari dünyanın müxtəlif ölkələrində sosial-iqtisadi vəziyyətin kəskinləşməsi və davam edən siyasi ziddiyyətlərlə müşayiət olunan uzunmüddətli durğunluqdur. Belə şəraitdə enerji keçidi uzanacaq və bununla yanaşı, həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan dünyada bütün sosial-iqtisadi inkişafın problemləri ləngiyəcək.

İstənilən ssenaridə yeni enerji ixracatçılarının formalaşması və ənənəvi olanların qeyri-müəyyən rolu ilə dünyanın enerji xəritəsinin köklü şəkildə yenidən qurulmasının başlanğıcı artıq göz önündədir. Bu arada, aşağı karbon texnologiyaları sahəsində yaranan inqilabın bir hissəsi kimi

Yeni qarşılıqlı asılılıqlarla bərabər, yeni ittifaqlar da formalaşacaq, mövcud olanlar isə iqlim komponenti ilə möhkəmləndirilə bilər (məsələn, “iqlim klubu”nun formalaşdırılması). Ənənəvi geosiyasət də transformasiyaya məruz qalacaq: dövlətlərin coğrafi mövqeyində müəyyən amillərin əhəmiyyəti dəyişəcək. Məsələn, hazırda aşkar edilmiş yeraltı yanacaq ehtiyatlarının çoxu istifadə olunmadan buraxılmalı olacaq. Enerji təhlükəsizliyi baxımından külək, günəş, hidrogen və digər bərpaolunan enerji növləri, həm də mövcud enerji mənbələrindən daha təkmilləşdirilmiş texniki potensiala malik növlər böyük əhəmiyyət kəsb edəcək. Enerji keçidi üçün

iqtisadi artıma dəstək kimi yeni və müxtəlif enerji mənbələrini mənimsəmək, həmçinin cəlb etmək iqtidarında olan, ən əsası isə kor-koranə iqlim gündəliyinə uyğun hərəkət etməyən, əksinə, əsas motivləri öz maraqlarına uyğunlaşdırmaqla hərəkət edəcəklər.

Qlobal iqlim siyasəti vahid inkişaf məntiqi, ciddi oyun qaydaları, güclü ittifaqlar və daimi liderlər formalaşdırmaq baxımından, necə deyərlər, hələ çox gəncdir. Hələlik bu, bir tərəfdən, hətta ən gözlənilməz oyunçuların da sırayıb önə keçmək imkanı olan çevik və kifayət qədər amorf bir sistemdir, digər tərəfdən, silahlanma yarışı, mümkün sərt iqtisadi, enerji